

1925 чылдын август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 17
(19748)
2024 чылдың
март 6
среда

Хүннүң үнери — 07.161
Ажары — 18.30
Хүн дурту — 11.14

Садар өртээ
хостуг

12+

Көшкендейлер "Россия" делгелге чыыжында

Материалды 6-гы арындан номчуур.

Чурукту интернеттен алган.

6,05

сая тууйбуну ИПСЭР программазы-
биле 2023 чылда бүдүрген.

Бүгү делегейниң херээженнер хүнү – Март 8-биле!

Эргим хүндүлүг херээжен чонувус!

Бүгү-делегейниң херээженнер хүнүн таварыштыр сеткилимниң ханызындан эң-не чылыг байыр чедиришкинин хүлээп ап көрүңер!

Бо кайгамчык байырлал силерниң сагыш-сеткилицерни эң-не онзагай чүүлдер-биле чылыдар болзун. Амыдырал-чуртталгаңарга өөрүшкүлүг болгаш аас-кежиктиг хүннер көвүдесин. Силерниң профессионал чедишкениңерге чоргаарланып, катаптаттынмас эвилең-ээлдек сагыш-сеткилицерни, күш-ажылга ынааңарны магадап тур бис. Бөгүн силерниң мерген угааныңардан, шыдамыңардан, буянныг сеткилицерден болгаш чер-чуртуңарга ынакшылыңардан бистиң республикавыстың чаагай чоруу, амгы болгаш келир үези колдуунда хамааржыр.

Сеткилимниң ханызындан бүгү-ле ажил-агыйыңарга, Россияның болгаш Тываның чаагай чоруу дээш эгелээшкениңерге чедишкениңерни, кадыкшылды, аас-кежикти, тайбыңны, ачы-буянны күзедим.

Частың байырлалы-биле!
/ Тываның Баштыңы
В. ХОВАЛЫГ.

Эдип-чазаар колонияны болгаш истелге изоляторун көжүрер

Март 4-те Россияның юстиция сайыды Тывага ажил-агыйжы сургакчылаашкынны кылган.

Т-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг-биле кады элээн айтырыгларны сайгарып чугаалашкан. Оларның аразында Россияның Кеземче күүселдезиниң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу-биле истелге изолятору болгаш эдип-чазаар колонияны көжүрер черни барып көргөш, деткээн.

Оон аңгыда, найысылалда эрткен чылдың май айдан тура ажилдап эгелээн күрүнениң юридиктиг халас дуза чедирер бюроларыңа база четкен. Ол бюроларның көргүзүглері Россияда тергиин деп санадып турарларның аразынче киргенин Константин Чуйченко дыңнаткан. 2023 чылдың дургузунда ук бюролар чондан 4000 ажыг билдиришкениңерни хүлээп ажилдаан болуп турар. Тывага шак ыңдыг бюроларны амдаа сайзырадып, халас дуза

чедирилгезиниң системазын экижидерин федералдыг сайыт сүмелзээн.

Ол-ла хүн Константин Чуйченко Россияның Кеземче күүселдезиниң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу-биле истелге изолятору болгаш эдип-чазаар колонияны көжүрер черни барып көргөш, деткээн.

«Бо объектиниң алыс утказы, чаңгыс черге кеземче-күүселде системазының бүгү хевирлерин: истелге изоляторун, хосталгазын казыттырып шииттирген кеземче күүселдезинде оранларның оран-савазы болгаш хоругдаттырганнарны эдип-чазаар черни, оларның эргелерин камгалаар болчукчулар төвүн чаңгыс аайлаарынче угланган. Мен бодаарымга, амгы үеге дүүшкен боорда, шын объект болур» – деп, Россияның юстиция сайыды чугаалаан.

Ол ышкаш шак ыңдыг объектиниң боттанылгазын Калуга облазында эгелей бергенин, аңаа демей төлевилелдерни Кемеровода, Казаньда боттандырып эгелээнин дыңнаткан. «Улуг Новгородта юстиция бажыңын тудар черде дашты салдывыс. Планы-выста чамдык регионнарга, ооң иштинде Кызылга, ыңдыг

объектилерни тударын киирген бис. Бөгүн Тывага чаңгыс аайлаан улуг төптү шак-ла ыңчаар тудуп кылырының аргазын чугаалаштывыс» – деп, Константин Чуйченко дыңнаткан.

Бодунуң ээлчээнде Чазак Баштыңы Владислав Ховалыг 1 дугаарлыг эдип-чазаар колонияның оран-савазын көжүрер дугайында план шагда-ла ажилдаттынганын таныштырган.

«Тываның Чазак Россияның Юстиция яамызы-биле федералдыг программа езу-гаар 2025 чылда тудар объектилерниң төлевилелдерин чугаалажып көөр, оон чоорту 2028 чылда тудугну эгелээр деп дугуржуганы кылдывыс. Аңаа тааржыр девискээрни Кызыл кожуунуң Сукпак суурунуң чанында тодарадып каан. Константин Анатольевичиниң сүмелзэни-биле, Россияның Кеземче күүселдезиниң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелинге хамааржыр объектилерни автоорук чоогунче тудар болган. Ынчалза-даа тудуг чорударыңа, электри

Тывада эргелелиниң Кызыл хоорайда албанының ажилдакчылары-биле ужурашкаш, оларның нарын айтырыглары болгаш келир үеде кылып чорудар ажил планнарының дугайында чугаалашкан.

Чазак Баштыңы бодунуң блогунга «Кызылдың девискээринден истелге, кеземче күүселде албан черлериниң оран-савазын өскээр көжүрер дээн бистиң саналывысты деткээни дээш Константин Анатольевичиге четтирдим. Найысылалдың төвүнде турар бо черлерни хостаптар болза, аңаа хоорай тудуун сайзырадырыңа эптиг девискээр болур» – деп, ол бижээн.

Россияның юстиция сайыды-биле Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг бо чылдың январь төнчүзүнде Москвага ажил-агыйжы сургакчылаашкын үезинде ужурашканын сагындыраал. Ынчан ийи таланың база бир кол чугаалашкан айтырыгларының бирээзи, истелге изолятору биле 1 дугаарлыг эдип-чазаар колонияны найысылалдың төвүнден

четкизин шееринге, моон соңгаар оларның ажил-ижинге-даа, хоругдаттырганнарның дөргүл-төрели оларга ужуражып кээринге-даа эптиг болур» – деп, Владислав Ховалыг чугаалаан.

Россияның юстиция сайыды ол хүн РФ-тиң Тыва Республикада Юстиция яамызының эргелелиниң болгаш Федералдыг суд приставтарының

ырадыр көжүрер дугайында болган. Шагдан тура көдүрлүп келген чидиг айтырыгны тодарадып өөренип көөрү-биле, Константин Чуйченко бистиң республикага кээрин ынчан-на шиитпирлээн турган. Федералдыг сайыт аазаанын дораан күүсеткен.

/ К. МОНГУШ.
Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруктары.

«БТК Бөлүктүң» ажык шилилгезинге 39 ажыл дилекчизи киришкен

Март 1-де «БТК Бөлүктүң» даараныр фабриказынга ажилдаар олуттарже кирери-биле чугаалажышкыннар болуп эрткен. Ниитизи-биле даараныр дериг-херекселдерге ажилдаар чарлатынган 50 олутче 43 кижичагыны кириген. Оларның 39-у дугурушкан хүнде чедип келгеннер.

Келген кижичагының даараныр үлетпүр машиназынга ажилдап билирин хынаан. Түңнелинде, 18 кижини бирги болгаш ийиги цехтерже ажилдаары-би-

ле чоруткан. Ажыл дилекчилериниң 17-зи өөренип алгаш, улаштыр ажилдаар кылдыр кирген. Кордакчыларның бирээзи бодунуң мергежилин тергиин эки көргүскени дээш, даараныр дериг-херексел оператору кылдыр ажилдай берген. 11 кижини политехниктиг техникумнуң баазасынга өөренип алгаш, фабрикага ажилдап чедип келирин манаар болган.

Шылгалданы эрте берген 18 кижини март 4-тен эгелеп ажылче бүрүткээн. Политехниктиг техникумга курстар апрель айдан

эгелээр. Республиканың чонну ажилга хаара тудар кады ажилдажылга программазы-биле ук хамаатылар курстарны төлевир чокка эртер. Төлевир чок өөренирде, Чонну ажилга хаара тудар төптүң үчүдунга туруп алыр херек. Оон аңгыда, бүдүрүлгөже ажилдап кирип алган эвээш хөрөңгилег хамаатыларга «Ажыл дилээри» деп угланышкын-биле социал керээни база чарар. Баштайгы 3 ай дургузунда олар шалыңының кырындан 17013 рубльди база алыр.

/ Бистиң корр.

ИПСЭР программазынче чаа төлевилелдер кирер

Россияның Президентизи Владимир Путин Федералдыг Хуралга Айыткалын илеткеп тургаш, Тываның социал-экономиктиг хөгжүлденин тускай программанын (ИПСЭР) 2030 чылга чедир узадыр дээрзин дыңнаткан.

Президентиниң чугаа-зы-биле алырга, ИПСЭР-биле ажилдап турар 10 регион 2030 чылга чедир бот-чедимчелиг апаар ужурулуг. 2035 чылга чедир Сибирьни хөгжүдери-ниң стратегиязы-биле Тыва Республикада программаның чаа үе-чадазын дүүштүрери чугула деп, Владислав Ховалыг тодаргай чугаалаан.

Ооң-биле кады «ИПСЭР-ниң чаа программанын кандыг угланышкыннар тодаргай кирерил?» деп айтырыг тургустунуп келир. Ынчангаш бо айтырыгга ТР-ниң экономиктиг хөгжүлдө болгаш үлетпүр сайыды Айдыс Сат харыыны берген.

Сайыттың чугаа-зы-биле алырга, хөгжүлдениң чаа угланышкыннары амгы үеде деткимчени ап турар төлевилелдерден улуг ылгал чок, чүге дээрге республиканың амыдыралының деңгелин шынарлыг экижидер дээш, бо адырлар күрүне деткимчезин-ге улуг хереглелдиг.

Ынчалза-даа ИПСЭР-ниң чаа программанынче амгы боттанып турар төлевилелдер кирбес. «ИПСЭР-ниң чаа программанынче мырыңай чаа төлевилелдер кирер. Тодаргайлаарга, 2020–2024 чылдарның ИПСЭР программанын шилчири объектилер турбас. Амгы ажилдап турар программаның деткимчезин алган шупту төлевилелдер бо чылын доозулган турар ужурулуг» — деп, Айдыс Сат тодаргайлаан.

ИПСЭР-ниң 6 чылдың чаа программаны-биле чыл санында федералдыг бюджеттен эвээш дизе, 1 миллиард рубльди алырын республика баш бурунгаар идегеп турар. Ынчангаш амгы үеде Тываның Чазаа харысалгалыг яамалар-биле кады 2030 чылга чедир ИПСЭР-ниң чаа

программанын кидин түлүк ажилдап кылып турар.

Шак-ла мындыг шиитпир-биле Тывада 2020–2024 чылдарның ИПСЭР программанын боттанылганы 2024 чылда дооступ турар. Республикада бо программаның иштинде үш угланышкынга деткимчени көргүзүп турар — туризм, тудуг материалдарының бүдүрүлгези база көдээ ажыл-агый.

Тываның экономиктиг сайырал болгаш үлетпүр сайы-

«Тускай программа бюджетче үндүрүг кирилделерин көвүдөдир ужурулуг продукция бүдүрүлгезиниң база болбаа-зырадылганын адырында экономиктиг төлевилелдерни деткип, республиканың хөгжүлденинче хуу инвестицияларны хаара тудуп, чаа ажилчын олуттарны ажыдар. 2030 чылга чедир ажилдадыр программа төлевилелинче улуг инвестиция төлевилелдерин, биче сайгарлыкчы чорукту, ооң иштинде туризм

ды Айдыс Сат регионнарның тускай программаларын 2030 чылга чедир узадыр дээн Президентиниң шиитпирин, ооң дээштин бадыткаан деп демдеглээн:

болгаш көдээ ажыл-агый продукция болбаа-зырадылганын деткириниң аңгы-аңгы аргаларын болгаш хемчеглерин киририн планнаар бис».

Бо чыл ИПСЭР программа-

зының дөрт чыл боттанылганын доостур чылы. Чижээ, 2023 чылдың сентябрьда ийиги чиг эт — үүрмектээн резинадан чадыглар болгаш брусчатка бүдүрүлгезин ажилдаткан. Боттун тудуг материалдарын бүдүрүп эгелээни тудугнуң өртек-үнезин бадырарына болгаш хуусаа-зын кызырарына, чуртталга тудуун дүргедеринге идиг болган.

«Тускай программа деткишкини-биле республикада тудуг материалдарының бүдүрүлгези шапкын хөгжээн: тууйбу болгаш демир-бетон кылыглар бүдүрүлгези чаартынган. Түңгелдинде, 12,62 сая санныг тууйбуну бүдүрген. Ооң мурнунда чылга деңгээрге, 2023 чылда 6,05 сая санныг тууйбуну бүдүрген. 183,764 муң куб метр демир-бетон кылыгларны (ооң иштинде 2023 чылда — 60 муң м³) бүдүрүп, элезин-сай-довурак бүдүрүлгезиниң үүрмектеп аңгылаар комплекзин ажилдаткан» — деп, сайыт чугаалаан.

Көдээ ажыл-агый адырын алыр болза, ИПСЭР программаны-биле далган бүдүрер, эт болгаш балык болбаа-зырадыр база консервалаар комбинаттарга деткимчени берип турар. Республиканың туризм адырында бо чылын «Чедер» кадыкшылга санаторийниң септелгези болгаш чаартылганы дооступ турар, Дус-Хөл болгаш Чагытай хөлдерни 2023 чылдың чайын электржиткен деп, Айдыс Сат демдеглээн.

/ А. СОЯН белеткээн.

Тываның студентилери аныяктар фестивалында

Сочиде «Сириус» федералдыг шөлчүгеште эгелээн бүгү-делегейниң аныяктар фестивалы делегей-ниң 180 чуртундан аалчыларны хаара туткан.

Тываның дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң студентилери, республиканың күш-ажыл организацияларының специа-

листери — 17 аныяктар ында киржип чеде берген. Аңгы-аңгы чурттардан артистерниң танцы-сам, хөгжүм, ыр-шоорундан тургустунган театр-

жыткан көргүзүг-биле фестиваль ажиттынган.

Президент Владимир Путинниң делегейниң аныяктарының кады ажилдажылганын хөгжүдөр дээн даалганы-биле Федералдыг аныяктар херектериниң таланы-биле агентилел аныяктар-

ның делегей чергелиг фестивалын организаастаан.

Бистиң республиканың аныяктары өөредилге, эртем, чоннар аразының кады ажилдажылганы, культура, волонтер база ачы-буян чедирилгези, спорт, бизнес, медиа адырындан 20 муң хире оолдар, кыстарның санынче киргенинче өөрүп турарын Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг бодунуң блогунда бижээн.

Оолдар, уруглар мындыг улуг хемчээлдиг хемчегге киржир дээш, хей чадалыг мөөрей шилилдезин эрткен — комиссияның шылгалдазынче эссе, видеотаныштырылганы чоруткаш, онлайн чугаалажылганы кылган.

— Программаны идепкейлиг шиңгээдип, чаа эш-өөр-биле таныжып, найыралдашкан. Мальдивы Республикандан Худ дээр чаа эжи Тываның дугайында хейнү бирил болганы, оолдарны кайгаткан. Чаа

өңнүүн «кажыктаарына» өөреткеш, суй белекти сунган — деп, Тываның Баштыңы дыңнаткан.

Фестивальдың программаны чымыштыг интерактивтиг чогаадылган база өөредилге шөлдерин, эки турачы акциялар, спортчу маргылдаалар, кинолекторийлер база дискуссиялар хей. Оон аңгыда, ат-сурагылыг эксперттерниң аңгы-аңгы угланышкынарында лекцияларына киржир арга бар.

/ Бистиң корр.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

В.В. Путин: "Тускай шериг операциязының киржикчилери Россияның элитазы болур уjurлуг"

«Бо көңгүс аныяк, эрес-дидим кижилерже көрүп олур, кандыг-даа хөөредиг чокка чугаалап болур мен: бистиң улузувус дээш, бистиң чонувус дээш база тодаргай бо кижилер дээш кижиниң көксү-хөрээ чоргааралдан долуп келир-дир. Олар, чугаажок, аткаарлап өлбестер, өскерликчи болгаш саттыныкчы болбастар» — деп, В.Путин чугаалаан.

Ооң-биле ол кадр-жаан шериглерниң, эки турачыларның, мөөңнээшкин-биле шериг албанынче кыйгырткан хамааты мергежилдиң кижилериниң дугайында чугаалап турар.

«Олар дөгере өөредилге системазынга, аныяктарны кижизидер херекке болгаш хөй-ниити каттыжышкынарынга, күрүне компанияларынга, бизнеске, эргелеп-башкарылгага мурнуку одуругну ээлеп, регионнары, адал

дизе, бүдүрүлгелерни, чурттуң эң улуг төлөвилелдерин баштаар уjurлуглар» — деп, Президент санап турар.

Ниитилелдиң мурнунга кандыг-даа ачы-хавыязы чок, ынчалза-даа боттарын «дээп болбас демир өргөн, артап болбас алдын өргөн бис» дээр кижилер «элита» деп сөстү хөй нуруузуңда бужартадып каапканын билер силер бе. Мен мында эрткен чүс чылдың 90 чылдарының экономиказында

таарымча чок байдалдарны ажыглап алгаш, карманнарын акша-биле дыгып алганнар дугайында чугаалап тур мен — шынап-ла, олар элита болуп шыдавастар. Ёзулуг шын элита — Россияга ак сеткилдиг бараан болуп чоруур кижилер: Россияга бердингенин шынзыткан төлөптиг кижилер — ажил-ишчилер болгаш дайынчылар-дыр» — деп, В.Путин чугаалаан.

Март 1-ден тура ТШО-нуң хоочуннары болгаш киржикчилери тускай кадр программаның бирги бөлүү-биле өөренир билдиришкенин кирип болурлар. «Ол программаны «Маадырларның үези» деп чижеглей адап алылыңар» — деп, Президент демдеглээн.

Оон аңгыда, В. Путинниң чугаазы-биле, ТШО-нуң хоочуннары болгаш киржикчилери чурттуң дээди өөредилге черлеринге дээди эртемни, хамааты мергежилди мурнады чедип алыр арга-шинектиг апаар.

ТШО-нуң киржикчилери — анаа шериглер, сержантылар, дайынчы офицерлер — бе-

Бистиң чонувус

дээш база то-

даргай бо кижилер дээш

кижиниң көксү-хөрээ

чоргааралдан долуп ке-

лир-дир. Олар, чугаажок,

аткаарлап өлбестер,

өскерликчи болгаш сат-

тыныкчы болбастар.

В. Путин

гүн безин бистиң Чепсектиг Күштеривистиң өзүн тургузуп болурлар. «Шериг депшилгени уламчылаарын күзүн кижилер ажил-албанының талазы-биле командирлер курстарына, училищелерге болгаш шериг академияларына өөренип кирип алганда, албанның аайы-биле мурнады депшилгени алырлар» — деп, күрүнениң Баштыңы бүзүрөткен.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

Шериглерге ээлчеглиг дуза чедирилгези

МАРТ 5-ТИҢ ХҮНҮНДЕ "АДА-ЧУРТТУҢ КАМГАЛАКЧЫЛАРЫ" КҮРҮНЕ ФОНДУЗУНУҢ САЛБЫРЫНГА "ТУВААВТОТРАНС" БҮДҮРҮЛГЕ ЧЕРИНИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ "УАЗ 469" МАРКАЛЫГ АВТОМОБИЛИН ШЕРИГЛЕРЖЕ ЧОРУДАРЫ-БИЛЕ ДАМЧЫТКАН.

Тываның Автомобиль оруктарының эргелелиниң чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының килдизиниң даргазы Сергей Пановтуң чугаалап турары-биле алырга, ук албан чери бо акцияда ийи дугаар киржип турар.

"Республиканың орук ажилдакчыларының каттыжышкынынга ук акцияны тоомча чокка эрттирбейн, киржиринче кыйгырдым. Барыын кожууннардан мурнуу кожууннарда чедир орук ажилдакчылары хөйү-биле ажилдап чоруур. Бо техника чоокта чаа Авдеевкага Тываның тугун көдүрүп турган

55-ки гвардейжи мото-адыгжы (даг) бригаданың дайынчыларына чедер" — деп, Сергей Панов чугаалаан.

Фронтуже чорудар мурнунда, ук автомобильди ылаңгыя чаксы үеде малгашталып турда, тура дүшпес, бүзүрелдиг болзун дээш, бүрүнү-биле шынап, белеткээн.

Бодунуң ээлчээнде Улусчу фронтунуң күүсекчи комитетиниң регионалдыг салбырының удуртукчуу Саима Далчин хүлээп алганы автомобильди тускай шериг

операциязының девискээринче дугуржулга ёзугаар демир-орук-биле төлевир чокка чедирерин демдеглээн.

"Бистиң шериглеривиске автомобильдер ооң мурнундагызы дег ам-даа хереглеттинип турар. Бистиң партнёрларывыс Россияның демир-орук компаниязының ачызында мурнуку одуругже машиналарны халаска чедирер аргалыг болуп турар бис" — деп, Саима Далчин чугаалаан.

Март 20-ниң хүнүнде ма-

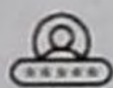

шиналардан аңгыда, чылыг идик-хеп, аш-чем аймаа, Тываның бодунуң бүдүргени тушенкаларны, бензин-биле ажилдаар хирээлерни база өске-даа техниктиг херекселдерни 2 неделя болгаш чорударын ол демдеглээн.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян Ооржактың тырттырган чуруктары.

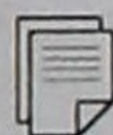

**ЭЛЕКТРОННУГ ХЕВИРГЕ
БИЛДИРИИШКИН
КИИРЕР ДИЗИҢЕРЗЕ**

“Күрүне ачы-дузаы” порталынче киргеш, бүрүткедиң алынар

“Эптиг-таарымчалыг соңгулда участогу” сервисин тыпкаш, экранга көстүп келген айтышкын ёзугаар чүну кылырын күүседир

Силерге УСК телефонун болгаш соңгулда эрттирер оран-саваның адресин бижип каан, ора тыртып турар кезектиг билдиришкин бижир саазын үнүп кээр ужурулуг

Силер чүгө чагыс катап билдиришкин киирер силер. Билдиришкин кирген соонда, силерни түр када чурттап турар черинерде соңгукчуларның даңзынче кииргеш, а документамал чурттап турар азы киир бижиткен бүрүткедиг черинерде соңгукчуларның даңзынчаң ап кааптарын САКТЫП алынар.

**СОҢГУЛДА УЧАСТОГУНГА
УЖУРАШКЫЖЕ!**

Россияның ТСК Медээ-тайылбыр төвү:

8-800-200-00-20

cikrf.ru

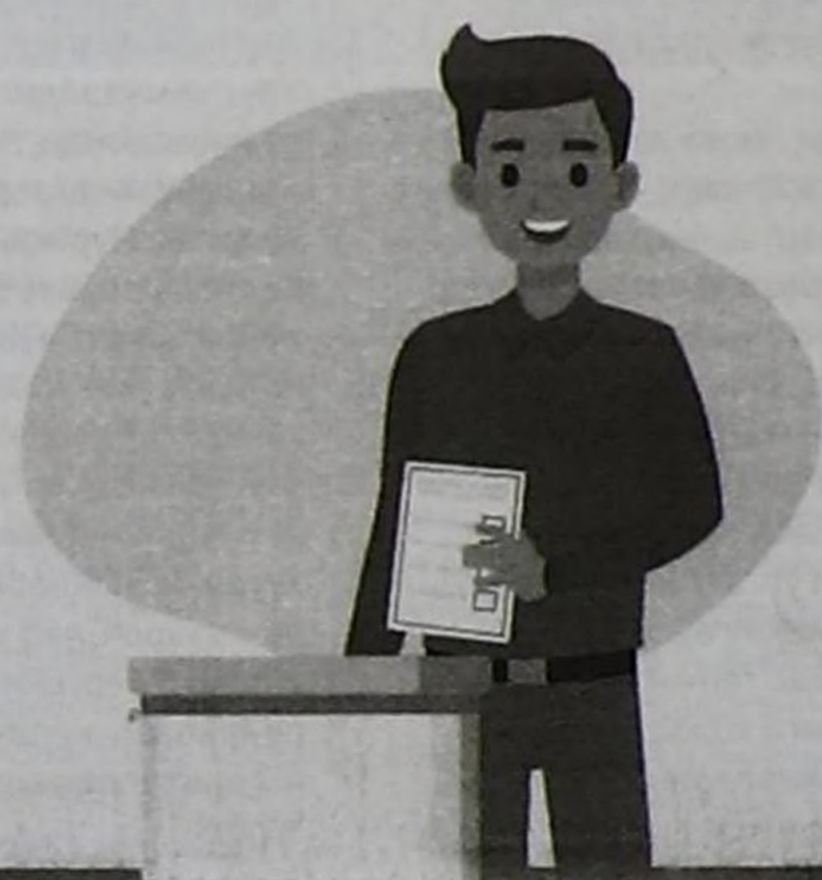

Соңгуур участогуңу тып билип ал

2024 чылдың
март 15, 16 болгаш 17-де
Россия Федерациязының
Президентизиниң
соңгулдалары

**ШӨЛЭЭЛЕП,
СУРГАКЧЫЛАП-ДАА
ТУРАР БОЛЗУҢАРЗА,
КАЙЫ-ДАА СОҢГУЛДА
УЧАСТОГУНГА
БАДЫЛАҢАР**

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ
СОҢГУЛДАЛАРЫНГА БАДЫЛААР
КҮЗЕЛДИГ, ЫНЧАЛЗА-ДАА

**2024 ЧЫЛДЫҢ
МАРТ 15, 16 БОЛГАШ 17-ДЕ
СОҢГУУР ХҮННЕРДЕ (ПАСПОРТТА
ДЕМДЕГЛЭЭН ЁЗУГААР) КИИР
БИЖИТКЕН ЧЕРИҢЕРГЕ ТУРБАС
ДИЖИК СИЛЕР**

ЧҮНУ КАНЧААРЫЛ?

“Мобильдиг соңгукчу” деп капсырылганы ажылгап, туралааныңар соңгулда участогуңга бадылап болур силер. Түр када чурттап турар черинерде соңгукчуларның даңзынче киирер дугайында билдиришкинни баш удур киирип каар силер.

**СИЛЕРГЕ ЧООК
СОҢГУЛДА УЧАСТОГУН
КАНЧААР ТЫП АЛЫРЫЛ?**

Россияның ТСК Медээ-справка төвүн таварыштыр, телефону:
8-800-200-00-20

Россияның ТСК сайтында cikrf.ru “Россияның картазында ДСК болгаш УСК” деп сервис дузаы-биле азы “Чурагайлыг сервисер” деп эгеден көрүп алыр

Девискээр (ДСК) азы участоктун (УСК) соңгулда комиссияларындан, а ол ышкаш күрүне болгаш муниципалдыг (МХФТ) ачы-дуза чедирер хөй функциялыг төптерден билип алыр

**БИЛДИРИИШКИННИ КАЖАН
БОЛГАШ КАЯА КИИРИП
БОЛУРУЛ?**

2024 ЧЫЛДЫҢ ЯНВАРЬ 29-ТАН
МАРТ 11-ГЕ ЧЕДИР

ДСК

-Кайы-даа ДСК боду баргаш

-азы ХФТ (хөй функциялыг төп)

“Күрүне ачы-дузаы” порталынга 2024 чылдың март 11-нин 24.00 шакка чедир электроннуг хевирге

УСК

-2024 ЧЫЛДЫҢ
МАРТ 6-ДАН 11-ГЕ ЧЕДИР
Кайы-даа УСК боду баргаш,
киирип болур

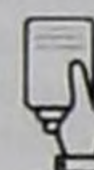
**БИЛДИРИИШКИННИ
БОДУҢАР ХУУДА КИИРЕР
ДИЗИҢЕРЗЕ**

ДСК, УСК азы ХФТ баарда:

Россия Федерациязының хамаатызының паспортун (паспорт солудуп турар үеде, түр када тывыскан фото-чуруктуг шынзылганы) ап алырын утпас.

Билдиришкинни бодуңар (хол-биле) азы ДСК (УСК) кежигүнүнүн, ХФТ ажылдакчызының дузаы-биле бижир.

Билдиришкин бижир саазында УСК телефонун болгаш соңгулда эрттирер оран-саваның адресин бижип каан, ора тыртып турар кезээн ап алынар.

**БОТТАРЫҢАР ДСК, УСК АЗЫ
ХФТ КАНДЫГ-БИР
ЧЫЛДАГААН-БИЛЕ БАРЫП
ШЫДАВАС БОЛЗУҢАРЗА,
ЧҮНУ КАНЧААРЫЛ?**

Бажыныңдан үнмейн билдиришкинни киирип болур. Билдиришкин киирер хуусааның иштинде аас-биле азы бижимел арга-биле (оон иштинде социал ажылдакчы азы өске-даа кижилер таварыштыр) ДСК азы УСК дыннадыр. УСК кежигүннери февраль 17-ден март 11-ге чедир, оон орайтаваанда, силерге чедип келгеш, билдиришкин кииреринге дузалаар.

АРЫГ АГААРНЫ – КЫЗЫЛГА

“Хуулгаазын” печка

/ Эртемден Сергей Дамдын Кузбасстың губернаторунуң хүлээп алышында.

Тываның найысылалы Кызыл хоорайны хөө болгаш ыштан арыглаарының ийиги кампаниязы амгы үеде чоруп турар деп болур.

Ооң бирги кампаниязы 1970 чылдарның ийиги чартыында эрткен. Ынчан база хоорайны хууда бажыңнарның печкалары, организацияларның одалга черлери ышталдырып, хөөлендирип турган. Кызылдың чылыг-энергетика төвүнүң күчүзүн улгаттырар, бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны төпчүткен чылыг шугумунга кожар, оларның одалга черлерин хаар талазы-биле ажилды чорудуп

турган. Ол ажил дугайында материалдар “Шын” болгаш “Тувинская правда” солуннарда “Арыг агаарны – Кызылга!” деп рубрикага парлап турган. Улуг хемчээлдиг ажилды чоруткан соонда, 1980 чылдарда, Кызылдың агаары элээн арыг апарган. Чуртка экономиктиг сандараашкын-биле кады найысылал база катап ыш-хөөге бүргеткен. Ооң кол чылдагааны дачаларже көдээден хөй чон көжүп киргени, Кызыл хоорайның девискээринге хууда бажыңнарны тударын чөпшээрер, чер участоктарын үндүрүп бергени. Оларның печкалары колдуунда хоорайны ышталдырып, хөөлендирип турар.

Кызылды ыш биле хөөден арыглаарының ийиги кампаниязы элээн каш чылдар дургузунда планнаашкын, келир үениң эчис сорулгалары янзылыг чоруп келгенин чурттакчы чон билер. Улуг хемчээлдиг болгаш хөй акша-төгерик херек төлевилелдерни-даа сайгарып чугаалажып шаг болган. Ол-ла бүгү хөлээзин үезинде Тываның найысылалы Кызыл хоорайны агаарын кыжын ыш болгаш хөөден арыглаарының бир бөдүүн хевирин Тываның күрүне университединиң инженер-техниктиг факультетиниң башкызы, техниктиг эртемнерниң кандидаты Сергей Дамдын ажилдап кылган. Хөмүр-даш-биле одаарга, ол ооң иштинге барык төндүр өрттенип каар, изидери база эки печканы Сергей Иванович чогаадып кылган. Хөмүр-даштың төндүр өрттени бээриниң чылдагааны – печканың тургузуунуң онзагайында. Бөдүүнү-биле тайылбырлаар болза мындыг: печканың хөмүр-даш урар черинге хөмүр-даш бедик температурага кокс шынарлыг апаргаш, ооң соонда өрттенип эгелээр, ынчангаш ыш дыка эвээш, изидери база аажок.

Ону эртем езугаар пиролиз дээр. Эртемден бүрүзү пиролиз дугайында эки билер-даа болза, пиролиз аргазы херек кырында ажылгаттына бээр печканы чогаадыптар эртемденнер эвээш. Пиролиз печкалары бар, ынчалза-даа оларның тургузуу дыка нарын. Тыва эртемденниң чогааткан печказы бөдүүн, ынчангаш ону кылыры-даа, ажылгаары-даа дыка берге эвес.

Ооң чогаадып кылган печказының шенелде одаашкынын специалистерниң болгаш эрге-чагырга органнарының ажилдакчыларының киржилге-биле эрттирген. Эртемденниң чогаадып кылган печказын одаарга, ооң хоолайындан ыш барык үнмезин олар көргөннер. Бо печканың дугайында медээлер массалыг информация чепсектеринге болгаш интернетке тарай бээрге, эртемден Сергей Дамдынның бодунуң-даа, ооң печказының-даа ат-сураа чүгле Тывага эвес, бүгү Россияга, харын-даа мырыңай даштыкы чурттарга алгаан. Эртемденге күрүнениң эң дээди шаңналдарын тыпсыр, эндерик акша-биле шаңнаар деп саналдар социал четкилерге көстүп келгилээн, а печканы “хуулгаазын” печка деп мактап турганнар.

“Хуулгаазын” печканы Россияда болгаш Моолда сонуургай берген. Чижээлээр, Кузбасстың губернатору Сер-

гей Цивилев тыва эртемденни чалап, ооң-биле ужуражып, печканы сонуургап, бир эвес шенелделер ылап-ла эки түңнелдиг болур болза, печканы бүдүрүп үндүрер талазы-биле ажилдарга киржирин чугаалаан.

“Хуулгаазын” печканың Тывада салым-чолу кандыгыл? Кызыл хоорайның мэри К. Сагаан-оол февраль айның эгезинде печканы ажылгаарыңга хамаарыштыр чөвүлел хуралды эрттирген. Хуралга эртемден С. Дамдын, Тыва Республиканың инженерлер ассоциациязының кежигүннери база киришкен.

Хуралга печканы шинчилээр, шенелделерниң түңнелдерин сайгарар талазы-биле бөлүктү тургузар дээш өске-даа ажилдарны планнаан.

“Хуулгаазын” печканы шенээри ам-даа уламчылап турар. Аңгы-аңгы күчүлүг 2 печканы туткаш, Каа-Хем болгаш Чадаана хөмүр-даш уургайларының хөмүр-дажы-биле оларны одап шенээр.

Хууда бажыңнарга тургузуп болур бичии хемчээлдиг печканы кылыр ажилды эртемден Сергей Дамдын ТР-ниң инженерлер ассоциациязы болгаш Тываның күрүне университединиң эртемденнери-биле кады чорудуп турар.

/ Ш. МОҢГУШ.

| «КУЛЬТУРА» НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛИ |

147 специалисти өөредир

Президент Владимир Путинниң ботидепкейи-биле 2019 чылда бүгү чуртта эгелээн «Культура» национал төлевилелиниң «Чогаадыкчы кижилер» федералдыг төлевилели культура ажилдакчыларының профессионал билиг-мергежилин бедидип, сайзыраар арганы берип турар. Россияның башкарыкчы чогаадыкчы дээди өөредилге черлериниң баазазында үзүктел чок өөредилгениң база мергежил бедидериниң федералдыг төвүнге специалистерни өөредир.

Чүгле эрткен чылын 147 специалист программага киржип, Дмитрий Хворостовский аттыг Сибирьниң күрүнениң уран чүүл институтунга база Казаньның күрүнениң культура институтунга мергежил бедидериниң курстарын эрткен.

Аңгы-аңгы угланышкыннарда эрттирген өөредилгелерден культура-массалыг хемчеглер эрттирип база эрттирериниң чурагайлыг аргалары база кадыкшылы кызыгаарлыг кижилерге культура-дыштанылга ажил-чорудулга-

зын организаастаарының технологиялары эңне хереглелдиг болган.

Тыва төлевилелди боттандырып, Кемеровонун, Москваның, Санкт-Петербургтун күрүнениң культура институттары, Россияның театр уран чүүл институту – ГИТИС дээш, оон-даа өске дээди өөредилге черлери-биле база Россияның күрүне библиотеказы-биле кады ажилдап турар.

Бо чылын республиканың Культура яамызы ам база 147 специалисти өөредир планнныг.

Бо чылдарда программа боттанышкыны-биле Тываның культура адырының 525 ажилдакчызының билиг-мергежилин бедидер.

«Чогаадыкчы кижилер» төлевилелден чогаадыкчы коллективтерниң сайзыраарыңга грантыларны алып, культура ажилдакчыларының билиг-мергежилин бедидер арга бар дээрзин республиканың улусчу чогаадылга төвүнүн директорунун оралакчызы Урана Намгай-оол демдеглээн.

/ ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Көшкендейлер «Россия» делгелге-чыыжында

Москвага март 5–6 хүннеринде «Россия» делгелге-чыышка Тывадан Көшкендейлерниң салым-чаяанныг өг-бүлөзи киржир.

Ооң бүдүүзүндө Москваже Игорь болгаш Айдысмаа Көшкендейлерниң өг-бүлөзи огу Чолдуг-биле ужуп чеде берген. Олар-үндөзин хөөмей-сыгыттың, улусчу ырыларның кадагалакчылары. Март 5–6-да Федерация Чөвүлелиниң ачызында болуп эртер Бүгү-россияның херээженнер чыыжыңга олар киржип, «Россия» деп делгелге-чыыштың 75 дугаар павильонунга ийи хүннүң дургузунда хөөмейге Мастер-класстарны эрттирер. А март 6-ның 15.30 шакта

өг-бүлениң бо үш кежигүнү уран чаяалгазын чыылганнарда бараалгадыр. Ооң шала бетинде “Эдегей” идик-хеп болгаш моданың театры көргүзүүн бараалгадыр. Ол болза Мода неделязының каасталгазы болур.

Өг-бүлениң эр ээзи – Игорь Көшкендей Тыва Республиканың улустун хөөмейжи. Ол 1998 чылда хөөмей күүседикчилериниң «Хөөмей-1998» деп Үшкү Бүгү-делегей мөөрейиниң Гран-при шаңналының эдилекчизи. Игорь Көшкендей – «Чиргилчин» салым-чаяанныг коллективтиң удуртукчузу, ол ышкаш 2007 чылда ол Россия Федерациязының Чазааның “Чоннуң хөңнү” деп шаңналының «Чоннуң үндөзин культуразы» деп номинациязының баштайгы тиилекчизи. Тыва улустун ырыларының күүседикчизи Айдысмаа Көшкендей 2015 чылда II чергениң «Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыгазы дээш» орденниң медалы-биле шаңнаткан, а 2019 чылда аңаа “Тыва Республиканың алдарлыг артизи” деп, а 2021 чылда «Россия Федерациязының алдарлыг артизи» атты тывыскан. Чолдуг биле Айгор деп оолдары бо сурагжаан чогаадыкчы өг-бүлениң салгалы, база-ла урулгар мөөрейлеринге янзы-бүрү шаңналдарны ап келгеннер. 2023 чылда Чолдуг «Россияның аныяк салымныглары» деп Ниити-россия мөөрейиниң тиилекчизи болган.

/ Тыва Республиканың Культура яамызының медээзи-биле.

Поэзия, ыр-шоор хөөннүг...

Чогаалчының бүгү делегей хүнүн чылдың-на хөй-хөй чурттарга калбаа-биле демдегледип эрттирип турар. Чоннун сагыш-сеткилинге чаагай салдарлыг, ниитилелдин моральдыг болгаш культурулуг байдалына улуг уjur-дузалыг чогаалдарны бижип турган болгаш бижип чоруур кижилерниң ажылынга Чогаалчының бүгү делегей хүнүн тураскаадып тургускан. Ооң төөгүзү мындыг.

Массалыг информация чепсектеринге сөстүн шынны дээш, болуушкуннар дугайында мегелеп бижири чорукка удур туржуп турар чогаалчыларның болгаш журналистерниң клувун тургузарын англи херээжен чогаалчы Кэтрин Доусон саналдаан. Ол клубту 1921 чылда ажиткан. Бо клубтун 1986 чылдың январь айда 48-ки конгрессинге Чогаалчының бүгү делегей хүнүн тургускан, ону чылдың-на март 3-те демдегледип эрттирерин доктааткан. Чогаалчының бүгү делегей хүнүнүн эге дээрзинде утказы журналистер, чогаалчылар ышкаш бижээчи кижилерниң ажылын үнелеп демдеглээри чүве-дир. Чогаалчының бүгү делегей хүнүн журналистер, публицистер, чогаалчылар, редакторлар, очулдурукчулар дээш бижээчи чорукка хамаарылгалыг кижилер

демдегледип эрттирип турганнар. Чоорту ооң утказы чүгле чогаалчылар хүнү ышкаш апарган. Алыс эге утказы-биле бо хүн Бижээчилер хүнү.

Тываның чогаалчылары бо хүнү бедик чогаадыкчы көдүрлүүшкүнүгү демдегледип эрттирген деп болур. Олар бот-боттарынга байыр чедирген, чаа-чаа чогаадыкчы хөөннерни күззэн бижи-мелдер социал четкилерге көстүп келген. Чижээлээрге, Тываның улустун чогаалчызы Николай Куулар: "Чогаалчы кижиге чогаадыкчы ажылын хуу байдалга, чааскаан олургаш бижзэн чүүлү дээш хары-салганы чүгле бодунга алып, ат-алдарны-даа боду эдилээр болганда, чогаалчыларга бедик шынарлыг чогаалдар бижип, чонче үнерин күзедим!" — деп бижзэн. Номчукчулар база чогаалчыларга чогаадыкчы сеткил-хөөннерни йөрээп, олардан солун

чогаалдарны манап турарын илереткенер.

Чогаалчының бүгү делегей хүнү март 3-те регионда хөй-ниити организация Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүннериниң чыыжы болган. Чогаалчыларның ыры бөлүү "Кызылым" деп ырыны күүседип, чыышты ажиткан. Ырының автору Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Александр Сүүроолович Ондар.

Чыышче чалаттырган улуг назы-харлыг чогаалчылар Черлиг-оол Куулар, Зоя Доңгак, Дегут Демчик дээш өскелерге-даа сарыг кадарны сөңнеп сунуп, оларга кадыкшылды, чогаадыкчы назыны узун болурун аныяк чогаалчылар күззэн.

Тываның чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Сайлыкмаа Комбу Чогаалчының бүгү делегей хүнү-биле чыылганнарга байыр чедиргеш, эвилелдин ажил-чорудулгазының дугайында дыңнадыгны кылган. Тываның чогаалчыларының эвилели амгы үеде республикада эң хөй санныг кежигүннерлиг чогаадыкчы организация дээрзин, ында 130

ажыг кижиге бактаап турарын, эвилелдин эге организациялары кожуннарда, Москва хоорайда барын ол чугаалаан. Тываның чогаалчылар эвилелиниң ажылының кол сорулгазы — чогаалчы салым-чаяаныг кижилерниң бойдустан чаяалгазы улам чечектелиринге, оларның чогаалчы арны чон мурнунга частырынга дузалаары, эң дээр чогоалдарын парлаарынга деткимче-ни бээр деп, Сайлыкмаа Комбу демдеглээн. Эвилелдин кежигүннериниң аразындан 38 автор боттарының чогаалдарының номнарын парладып үндүргенин ол дыңнаткан. Чижээлээрге, Мөңгүн-Тайгандан Аганак Намгай-оолдун баштайгы ному чырыкче үнген, автор боду инвалид-даа болза, ооң чогаалчы сеткил-хөөнү күштүг.

Тываның чогаалчылар эвилели Россияның Чогаалчылар эвилели-биле сырый ажилдап турарын база Сайлыкмаа Комбу айыткан. Чогаалдары шыңгыы шыналданы эрткен, утка-шынары бедик деп үнелеткен 12 чогаалчы: Александр Ондар, Дегут Демчик, Юрий Тун-оол, Светлана Ондар дээш өскелерни-даа

Россияның Чогаалчылар эвилелиниң хүрээленинге хүлээп алган.

Регионда хөй-ниити организация Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүннеринге бактаап кирген Владислав Саржат-оол, Любовь Кенден дээш өскелерге-даа билеттерни Чогаалчының бүгү делегей хүнүгө тураскааткан чыыш үезинде тывыскан.

Чыышка киришкен чогаалчыларның чамдыызы шүлүктөрүн номчаан. Тыва Республиканың алдарлыг артисти Вероника Чооду бодунун чогаадыкчы оруунун дугайында чугаалап берип, чогааткан шүлүктөрүнден одуругларны номчааны, ырыларны ырлааны, чыылганнарга аажок солун болган. Республикада эң улуг назы-харлыг чогаалчыларның бирээзи, Тываның улустун чогаалчызы Черлиг-оол Кууларның шүлүктөп, ырлап-шоорлааны хамыкты кайгаткан.

Чогаалчының бүгү делегей хүнүгө тураскааткан чыыш поэзияның, ыр-шоорнун байырлалы хөөннүг эрткен.

/ Шаңгыр-оол СУВАҢ,
Тываның улустун
чогаалчызы.

| ӨГ-БҮЛЕ ЧЫЛЫНГА |

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге улуг деткимче

Президентиниң Федералдыг Хуралга Айыткалында социал адырны деткиир хемчеглер дугайында хөйну дыңнаткан. Владимир Путин «Өг-бүлө» деп аттыг чаа национал төлевилелди идип үндүрген.

«Россия» делгелге-шуулганының үезинде, Өг-бүлө чылының ажыдышкын ызулалында, өөнүң ээзи Леонид Дамдын-биле Тыва Республиканы төлээлеп чораан хөй ажы-төлдүг ие Долаана Дамдын өг-бүлө политиказының республикага салдарына хамаарыштыр

бодунун үнелелин берген:

— Чурттуң Баштыңы Өг-бүлө чылында «Өг-бүлө» национал төлевилелди боттандыра деп чарлааны, чөптүг. Хөй ажы-төлдүг бистиң республикага чаштарның өзүп-төрүттүнеринге ол улуг деткимче.

2030 чылга чедир үшкү чаш төрүттүнгенде, 450 муң рубльдин төлевир акшазын ипотека төлээринге кириштирип болур дээни, дыка эки-дир. Бистиң республикада 2 хуулуг чиигелделиг чуртталга ипотеказының бары, чуртталга байдалын экижидеринге күрүнөден дээштиг

дуза-дыр. «Ие капиталы» программаны 2030 чылга чедир узатканы, ажы-төлдүг өг-бүлөгө улуг деткимче.

Хөй ажы-төлдүг ие кижиге, меңээ, ажы-төлдүг сагыш-сеткил, угаан-медерел кижизидилгези чугула черни ээлеп турар. Президентиниң бот-идепкейи-биле боттандырган «Пушкин картасы» программа аныяк салгалды культура болгаш уран чүүлче хаара тударына эптиг арга. Владимир Путин ол картаны ам-даа ажилдадырын дыңнатты.

/ ТР-ниң Чазааның
парлалга албаны.

| ТЫВАНЫҢ ССРЭ-ГЕ ЭКИ ТУРА-БИЛЕ КАТТЫШКАНЫНЫҢ 80 ЧЫЛЫНГА |

Журналист угбам

/ Бии-Хем кожууннун малчынындан интервью ап турары.

«Чүгле кежээ, кызымак болгаш ажилгыр кижі бодунуң чуртталгазында аас-кежикти чедип алыр — деп, угбам чугаалаар кижі. — Дириг кижиниң күчү-шыдалының төнчүзү чок: ажил-агыйынче билиин, мергежилин, күжүн чеже-даа үндүрзе, кижиниң күжү кажан-даа төнмес, ол — аас-кежик-тир». Ылап-ла, кижиниң салым-чолу кижиниң бодунуң холунда дээрйи. «Угбай» деп хүндүлөп адап турар кижим, каяа-даа чоруурга, чоннуң таныыр, билір кижилериниң бирээзи Светлана Данзын-оол. Ооң адын Тыва парлалганың солун-сеткүүлдеринден бо-ла номчуур бис. Светлана Баировна журналист кижі. Кижі назыны-биле деңгеп турар 50 чылдар нүүрүндө ажилдаан стажының 35-ин Тыва радионуң чалгыгларынга, телевидениениң ак-көк экранында дамчыдылгаларны база солуннар арнынга чүүлдерни чырыдып келген. Чогаадыкчы ажылының 15 чылдарын Светлана Баировна өзүп олурар салгалдарга «Аныяк корреспондент» деп бөлгүмнүн удуртукчузу болуп, Кызыл кожууннун школарынга база үре-түңнелдиг ажилдады.

Журналист мергежилди «эдилээр» амыр эвес: уран чогаадыкчы үзел-бодал, чурттап чоруур үезиниң «судалын тудуп, деңге базып чоруур» бурунгаар көрүш база чуртталгага, чонунга ынаа — ооң кол шимчедикчи чепсээ, талантызының төнчү чок хайнышыкыны. Светлана Баировна: «Херээм каастан орден, медалдарым чүгле ажылымның үре-түңнели эвес, ол — чонунуң дээди үнелели, хүндүткели» — деп чугаалаар кижі.

Журналист угбамның эң-не чоргаарланыр шаңналы бар. 1994 чылда чединмес өг-бүлелерге база өскүс уруг-дарыгга дуза чедирер талазы-биле бүгү Россияга журналистер мөөрейин чарлаан турган. Оон түңнелинде, 300 ажыг журналистерден мөөрейниң «Добрая дюжина» деп адынга дүүшкен «Ачы-буян» орден-биле 13 журналист дээди шаңналды алган. Тиелекчилерниң аразында тыва журналист Светлана Данзын-оол бедик атка, Орденге төлөптүг болган.

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛЫНЫҢ ТУЮЛУУ

Амыдыралда шупту чүве эге чадалыг, сайзыралдыг, төөгүлүг. Светлана Данзын-оол 55 чыл бурунгаар, 1969

чылда, Радиокomiteтке үн оператору кылдыр ажилдап келгенде, баштайгы башкызы Олег Дорофеевич Зайцев болган. Ол кедергей ажилчын кижі, коллективинге хумагалыг, кижилерге дең хамаарылгалыг — техниканың эге билиглерин, аргаларын чаа келген ажилдакчызынга өөреткен улуг инженер. Найыралдыг коллективиниң деткимчези база ачы-дузаның дүргүзүндө кызымак-кай ажылы дээш улай-улай шаңнадып-мактадып эгелээн. Бир-ле улуг байырлалдар хүнү уткуштур СЭКП обкомунуң бирги секретары Тока дарга радио дамчыштыр тыва чонга чугаазын бижиттирген. Радионуң техниктиг ажилдакчыларының ажылын сонуургап, Светлананың ажилдап турары «Аппаратная» деп тускай өрээлинге кирип келгеш, звукооператорнуң шалыпкын ажылын демдегеп чугаалааш: «Оо, дыка-ла дүрген ажилдаар салаалар-дыр аа...» — дээр-ге, Светлана бодунуң бөдүүн сеткили-биле: «Ындыг-дыр бе, акый?...» — дептерге, даргалары бот-боттарыңче көржүпкеш, звукооператорже шириини кончуг хавактарын дүүп, көргөннер. А Салчак Калбак-Хөрекович чүгле хүлүмзүрүп каан деп, Свет-

лана Баировна сактып чугаалаар кижі.

Профессионал өзүп-сайзырап келгеш, кижиниң бүгү талаалыг сонуургалы, сагыш човаашкыны, шыңчы көрүжү дээн чижектег бедик мөзү-шынарын бодунуң бодап-чогаадып алган дамчыдылгалары-биле Светлана Баировна чонунга бараан болу берген. ССРЭ чылдарында чон боттарының сонуургаан радиотеледамчыдылгаларын аажок манап, дыңнап, көрүп турганын эрткен вектиң кижилери эки билір. Ол үелерде эфирже үнүп турган дамчыдылгаларны Обком партияга бадыйткаар, шыңгы хыналдага турган.

«1990 чылдар үезинде РСФСР-ниң Дээди Советиниң депутатынга Чимит-Доржу Ондар дарга соңгуттурган. Чимит-Доржу Баировичиниң дузалакчызы тургаш, Москвадан депутат-биле чугааны «дорт эфирге» бир дугаар үндүргенивис ол. Оон улуг ССРЭ чуртувус дүшкен соонда, журналист кижиниң «холдары хосталган». Оон бээр-ле төөгүвүс, езу-чаңчылдарывыс, тыва дылывыс дугайында чидиг айтырыгларны көдүрүп эгелээн бис» — деп, Светлана Баировна чугаалаар кижі.

«Хензигбейлер», «Чинчи-Шуру», «Өрегелиг өөм», «Мээң ызыгуурум», «От-

тук-даштыг орлан оол», «Аныяндан адың камна!» — бо дамчыдылгалар боттарының адындан-на тыва чоннуң эң-не дыңнаксанчыг, амыдыралдан үнген, солун болгаш күзенчиг дамчыдылгалары апарган. Дамчыдылга бүрүзүн үспейн дыңнап олурар кижилер журналист Светлана Данзын-оолдун үнүн каяа-даа танып каап, ооң адынга-даа, ук дамчыдылганың маадырларынга-даа сонуургаан, деткээн чылыг сөстөрлиг чагаалары-биле улам хей-аът кирип, оон-даа солун темаларны чырыдарынче чүглендирип турган.

«Март 8 таварыштыр херээжен чонумга «кыс кижі кандыг болурул, өг-бүлелиг кижі бодун канчаар алдына-рыл, кандыг-кандыг каасталгаларны канчаар шилип, бодунга ажыглап кедерил, херээжен кижі бодунуң арыг-силиин канчаар тударыл?» деп чугааны чорудары-биле Тывада билдингир башкы биле лаборант эмчини дамчыдылгамче чалап алган мен. Олар база иелер — Даш Быйымбаевна Түлүш биле Нина Александровна Ондар. Ол дамчыдылгага тыва чоннуң эрте-буруңу сылдыс чурагайын, кижиниң олут-соодал, меңгизиниң дугайында радио-телевидениениң төөгүзүндө бир-ле дугаар чугааны чоруткан болган бис. Аңаа Даш Быйымбаевна башкы дыка солун тоолчургу чугааны радиодыңнакчыларга чугаалап берген. Ооң кол утказы мындыг. Аныяк уруг дун төлүн чиигеп турда, бүрүл берген. Аңаа муңгараан аныяк ие уруун чоктап, хоюн кадарып чораанда, кулаанга уруунуң ыызы дыңналган. Аалынга чанып келгеш, ада-иезинге чугаалаарга, олар дораан хам чалаан. Хооп келген хам мынча диген: «Урууң хову черде ыглап «Авай, мени азалар алыр дээрге, сенден туттунуптар кулаанда сырғаң, мойнуңда чинчилериң чок, азаларны дестириптер дээрге, салааларыңда билзектериң чок болду» деп ыглады» — дээн. Ол дамчыдылгамда кирген чугааларның аразынче чараш ыры-хөгжүм кирип чыгаш, ам дамчыдылгам адын канчаар адап алырын чогаадып, шилип, тыппайн-на турган мен. Дүш бооп, бистиң чолаачывыс Өктек Ооржак акый-биле сеткилим үлежип чугаалажы бээримге, ол бичии боданып олурган соонда, «Чинчи-Шуру деп адап ал!» — деп бо-ла. Чолаачы акыйның сүмелээни-биле, мен бодум база аажок чарашсындым, дамчыдылгамның ады ынчалдыр төрүттүнген. Даш Быйымбаевна башкының оолдары Игорь, Тимур алышкылар Тываның культуразын сайзырадырынга талантызын, улуг күш-шыдалын кириген, бөгүнге чедир кирип-даа чоруур төлөптүг оолдар болгай» — деп, хоочун журналист сактып чугаалаар кижі.

Тыва радионуң кончуг сураглыг дамчыдылгаларының бирээзи «Хойжуларның

радиостанциязы» бар, ооң үндүрүлгезин хей-ле журналистер белеткеп турган. Совет үеде колхоз-совхозтар кедергей сайзырап турганын билір болгай бис. Бо дамчыдылга Тываның малчыннарының езулуг индири болган. Редакцияның бадыйткап кааны планы езуугаар, Светлана Баировна бо удаа ол дамчыдылганы белеткээри-биле сургакчылап чоруурунга белеткенип олурар, бир-ле бодап бажынга кирип келген — ийи аңгы совхозтуң аразынга социалистиг чарыш кылыпса, кандыгыл черле? Саналын даргаларыңга чугаалаарга, коллеганың солун чаа бодаалын (авт. бо үеде «проект» деп адаар ыйнаан) олар чүүлдүгзүңгеш, деткээн. Ынчан Тыва радионуң кол редактору Дартан-оол Ендан, көдээ ажил-агый редакциязының улуг редактору Седен Хертек олар турган, кайызы-даа улуг дуржулгалыг журналистер.

«Социалистиг чарышты Ак-Туруг биле Баян-Таланың совхозтарының аразынга эгелээн бис. Шилип алган тускай комиссиявыс Баян-Талага хоочун малчын Ырыш Сасыкович Монгуштуң аалынга квартал санында чыгып келгеш, малчыннарның чедииш-киннерин бүгү талазы-биле көрүп, чедер-четпестерни демдегеп турган. Чылдың түңнели-биле, Ак-Туругнуң совхозу мурнакчы болуп, өртектег шаңнал — туран-биле шаңнаткан чүве. Соң-чарыштың кижикчилеринге тыпсыр янзы-бүрү белектерни Баир Санчы эвилең сеткили-биле дузалажып, меңээ дамчыткан кижі. Баир Түлүш-ович ынчан садыг-саарылга улуг баазаның удуртукчузунга ажилдап турган» — деп, Светлана Баировна сактып чугаалаар. Черле авазындан салгап алганы ус-шевер болгаш, журналист угбай бодунуң өмүнээзинден шаңнал кылдыр тыва өгнүң эт-херексели болуп олбуктарны, шай хаптарын угулзалап даарааш, хууда белектерин малчыннарга база сөңнээ.

Радио-телевидение журналистерин солустур ажилдадыр практика бистиң удуртулгавыска база турган. 1985 чылда телевидениениң уругларга болгаш аныяктарга дамчыдылгалар белеткээр редакциязынга ажилдаары-биле Светлана Данзын-оолду шилчиткен. Тыва бижикиң тургустунуп келген төөгүзүңүң дугайында телевидениеге бир-ле дугаар дамчыдылганы Светлана Баировна билдингир эртемден Каадыр-оол Бичелдейни чалап, Кызылдың 5 дугаар школазының 5-ки класының өөреникчилеринге солун кичээл-дамчыдылганын организаастаан. Класстың башкызы ол үеде аныяк башкы Ефросинья Ондар. Амгы үеде ол дуржулгалыг тыва дыл башкызы Ефросинья Бичелдеевна, «Тыва Республиканың улустуң башкызы» улуг аттың эдилекчизи.

(Уланчызы 9-ку арында).

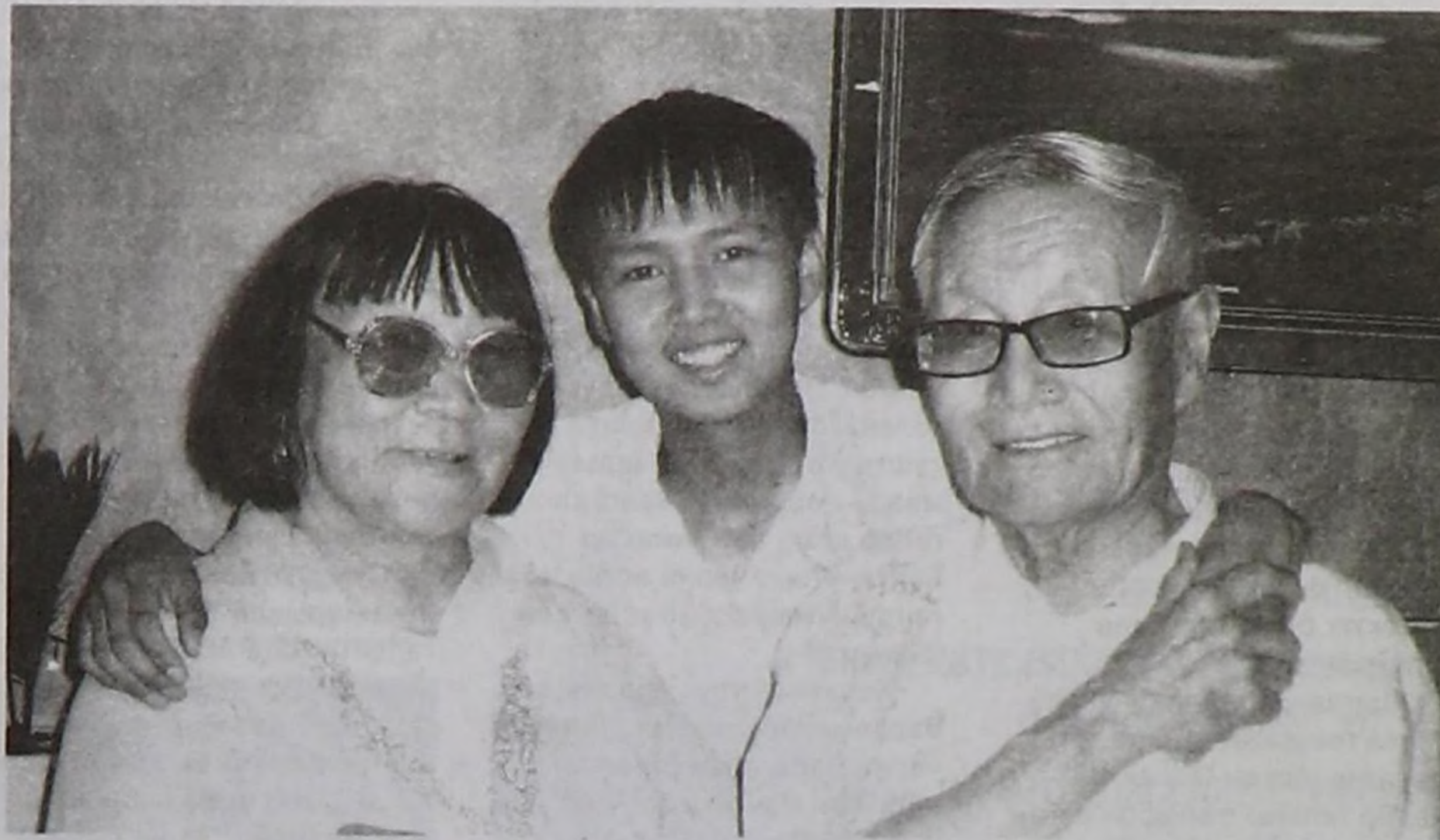
(Төнчүзү.
Эгези 8-ки арында).

Тываның баштайгы пионерлериниң, аревчилериниң дугайында дамчыдылганы белеткеп тургаш, Светлана Баировна Каа-Хемниң Сов-Тува деп черге чурттап олурган назы-хары дөгүй берген Нюра Камова угбайны бодунуң ынчангы «Запорожец» машинасы-биле четкеш, чалап алыр кижилер болбазыкпе.

Тываның тоолчуларының бирги слёду Кызылдың Ногаан театрынга эртип турда, шимчеп чоруур телестанция (ПТС) камералары-биле аңгы-аңгы районнарда келген кончук дээн онзагай тоолчуларывысты теректер чанынга, аяң черге, чараштыр тырттырган бис. Ол үелерде телевидениеге онза чугула, төөгүге ажык-дузалыг дамчыдылгаларны шыгжап кадагалаар килдиз безин чок турган-дыр ийин — кинопланка, видеорулоннарның саны чедишпезинден дыка хей солун, ажыктыг теле-радиодамчыдылгалар төөгүге артпайн барганын журналистер ам-даа хомудап чугаалажыр бис.

Светлана Баировнаның ажытканы база бир дээштиг, үре-түннелдиг дамчыдылгаларының аразында «Кашпагай бол, өңнүк!» деп радиожурнал. Оон бирги үндүрүлгезинге Тываның бирги Президентизи Шериг-оол Дизижиович Ооржак киришкеш, хол бөмбүүнге «Президент кубогун» чарлаан. Оон бээр республиканың волейбол спорту катап улуг сайзыралды алганын чонувус көрүп тур.

Амыдыралдың чидиг айтырыгларын чырыдары-биле аңгы-аңгы темалыг дамчыдылгалар, чижээлээрге, депутаттар мурнунга негелделиг айтырыгларны көдүрүп, аш чарлаан аныяктарның дугайында, Афган Республикага интернационалчы хүлээлгезин күүседип чораан тыва оолдарывыстың дугайында, эргижирзэн, бустур четкен ниити чуртталга бажыңдан

/ Данзын-оолдар ачызы Арбай-биле.

аныяк өг-бүлелер Бай-Хаакская кудумчунуң 9 каът чаа туттунган бажыңының бир подъездизин эжелеп киргениниң дугайында, эдип-чазаар колонияда хоругдаттырып чыдар аныяк оолдар дугайында дээш, эфирге база кымның-даа мурнунда чугаалап эгелээни — радиожурналист Светлана Данзын-оолдун шынчы, бүзүрелдиг болгаш дидим туружун херечилеп турар. Журналист кезээде чон аразында: чаштар, шко-лачылар, аныяктар, өг-бүлелер, хоочуннар, аңгы-аңгы мергежилдиг кижилер. Бо бүгү профессионал шынарларын ада-иезиниң идегели, чор-гааралы Света Аракчаа бо хүннерге чедир тура-соруктуг бадыткап чору.

КЕЖЭЭ КИЖИ «МА» ДЭЭР...

Төрөл аймааның, ада-өг-безиниң угу кижиниң салым-чолунга база улуг салдарлыг. Светлана Баировнаның ада-иези бодунуң үезиниң «арнын» билир, үешагның хөгжүп-даа, дорайтап-даа турарын көргөн өгбелер ийин. «Кижилер узун чоруктуг, узак сагыштыг, улуг угаанныг болур» дээн тыва улустуң үлегер домаанга угбайның

ачазының омур-хевири ол олчаан дүгжүп турар деп бодалдыг мен. Өгбелер Эркин-Тестиң шудургу кижилериниң бирээзи чораанын бичимден-не билдир мен. 10 харлыымга чедир Самагалдай, Берт-Даг суурларга өскөн болгаш сактырым аажок. Ол черниң чонунуң улуг хүндү-биле адап-шолалап кааны «Аракчаа-бугалдыр» кедергей шудургу, үре-түннелдиг база ачы-хавыялыг ажылдап чораан. Кижилерге хамаарылгазы кончук эвилең — айтырып келген кижилерге бар-ла чүвезин үлежир, улустуң ажылгырын эскерип, хүндүлээр. Чалгаа улуска шуут хөңнү чок, оларже көрүнмес-даа. Бичии оолчугаш назынында журналист угбавыстың ачазы Самагалдайның улуг хүрээзинге хуурактап, оон 19 харлыг элээди назынында С.К. Кочетов баштаан кызыл партизаннар-биле «актарны» тарлашкын деп черге чылча шапкан тулчуушкунга киришкен база Калдак-Хамар артың оруун чаартып тударынга идепкейлиг ажылдаан онзагай намдар төөгүлүг ада чораан. Аракчаа-бугалдырның ачазы 1912–1914 чылдарда Хомду дайынынга киришкен

тыва арат. Амбын-ноянның келдирткени тыва шериглериниң аразында бижиттинген чизеде № 305 — Чооду Амыр-даа, Светлана Баировнаның кырган-ачазы ол. Коргуш-сыныш чок, дайынга маадырлыг тулчушканы дээш «Хаа» деп эрге-дужаал чинчези-биле шаңнаткан.

Авазының өгбелери шаанда Чагытай хүрээзин тудуп тургускан. Ол хүрээге угбайның кырган-ачазы Бүлчүң Чооду хелиң турган. Хей ажы-төлүнүң буянның авазы Самагалдайның мурнакчы даараныкчызы чораан. Аңаа

ажыг-шүжүг... Арай-ла шап-таразыннарга таваржы берген үемде Светлана Баировна чыгыш холун сунуп, сагыш-сеткилдин канчаар-даа аажок дузазын меңээ көргүскенин черле утпас мен. Хоочун журналисттин деткимчези база быжыг найыралывыс түннелинде, аар бодалдар бажымдан уштунуп, чүрээмниң «ырак булуңунда» шыгжаттынып чораан күзелдеримни солуннар арнынга «бичии-бичии-леп» бижигилээр-даа апарган мен. Светлана Баировна арга-сүмө, дуза чедирери-биле онзагай чараш сеткилдиг, эки чүвени улам непередир, сайзырадыр кижилер — чуртталгаже, делегейже көрүжү делгем, бедик. Боду кедергей шевер болгаш, удазынга ораашпас салым-чаяанныг аныяк башкылар-биле бо чоокку чылдарда «Тыва мода» сеткүүлүн тургузуп непереткени республикавыстың база бир культурлуг улуг болуушкуну. Бодунуң чогаадыкчы уран сеткилин Кежикий Шарый-оол Светлана Баировна башкы, коллеганың ачызында база херек кырында боттандырганы ол.

Светлана Баировна журналист угбам, коллегам-биле ажылывыс, амыдырал база сонуггалывыс аайы-биле барык 50 чыл чедир эдержип чор мен. Аажы-чаңы кедергей угаангыр-сагынгыр,

/ Даваа Сириң, Седен Хертек-биле ажыл үезинде.

ажылдап чедип келген аныяк уругларны дааранырының чамдык чажыттарын өөредип чораан. Мээң авамның чугаа-зындан сактырым бар: «Дыка эки сагыштыг, кээргээчел сеткилдиг, харам эвес угбай ол...».

Чаңгыс өг-бүледен ийи сайыт үнери ховар тава-рылга. Журналист угбамның улуг акызы Седип Баирович Тывада дээди эртемниг геологтарның бирээзи. Сөөлүнде ТР-ниң күш-ажыл сайыдынга ажылдааш, Тываның Соңгу чүкке деңнээр айтырыгны көдүргөн дарга ол. Кыс дунмазы Зоя Баировна Самдан филология эртемнериниң кандидаты, ТР-ниң культура сайыдынга ажылдаан, амгы үеде эртем ажылын уламчылавышаан.

КИЖИ ЭКИЗИ — ХҮН

Амыдыралга чүү турбас дээрл: эки-багай үелер-хүннер, аарыг-аржык,

чиик база артык сеткили чок кижилер. Коллективтин бүгү-ле хей-ниити амыдыралынга эң-не идепкейлиг улустуң бирээзи — Светлана Баировна. Ол каяа-даа, кандыг-даа хемчеглерге четтигип чоруур, ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга үлегерлиг, оолдарының энерелдиг авазы, кады чурттаан эжиниң эргим эки. Чылдар эртип, чаартылга — өскерилгелер чоруп-даа турза, журналист угбам Светлана Данзын-оолдун буянның чүрээ, арыг сеткили кажан-даа өскерилбес.

Орус классиканың чогаалчызы Антон Чеховтуң чугаалаанын дөзевилеп алгаш, Светлана Баировнаның меңээ чагыт сөңнээн сөстөрүн соовустан кел чыдар аныяк-өскенге улаштыр күзедим: «Башка бок чыгбаңар, сеткилге чам шыгжаваңар, чүрээңерге чин тутпаңар — бакты эки-биле харылаар!».

/ Лидия ДОНГАК,
хоочун.

/ 9 дугаар школаның өөреникчилери М.Мунзук-биле журажылга үезинде.

Кызыл суглуг Баян-Колга Шагаа

Кызыл кожуунун Баян-Кол сумузунга Улу чылын уткаан, суму чергелиг Шагаа байырлалын бо чылын Серээлериң төрөл аймаа деткичилеп эрттирген.

Февраль 9-та Серээлериң салгалдары аныак уруглар, сумунуң улуг назынныг хоочуннарынга Шагаа уткуштур суй белектер үлөп, байыр чедиргеннер. Меңээ база кадак биле пакет хап тывыстылар. Ооң иштинде манчы-бууза, конфет-чигир, «шай соотпас» суп каан болду. Чуртталгамның бежен дөрт чылын чолаачылап эрттирген, чеден хар оранчок ашкан кырган кижиге термос дыка-ла эки белек-тир. Ам-даа бодумнуң чиик машинамың рулюнуң артында хевээр мен. Ынчангаш Серээлериң салгалдарыңа четтиргеним илередип олур мен.

Шагааның бирги хүнүнде шыдыраа маргылдаазынга Тайбың Баданай тергидээш, телевизор-биле шаңнатты. Ийиги чер алган Аркам Серенги телефон алыр аас-кежиктиг болду. Үшкүзүңге Аян Шырып-оол төлөптиг бооп,

шыдыраага чединди.

9–11 класс оолдар аразыңга тыва хүрешке Сайыр Найжап шүүлген, Сылдыс Анукаев үжүүлешкен. Үшкү-дөрткү черлерге Назын Анукаев биле Сыдым Иргит төлөптиг болганнар. Тиилекчилерни шаңнал бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Шагааның үшкү хүнүнде тевек теверинге мөөрей-лешкеш, Артем Оолак 400 чедир тепкеш, телефон алган. Ийиги-үшкү черлерге Чайыр, Сайыр Найжап алышкылар тергидээш, «доозун сорар» болгаш хеп базар илиир-биле шаңнатканнар.

Кудумчулар аразыңга баг кагар маргылдаага Нурзат Тулуш кудумчузунуң оолдарын тиилээш, 5 муң рубль, ийиги-үшкү черлерге Новая, Заречная кудумчуларның оолдары 2–3 муң акша шаңналдарын алганнар.

Канат тыртар маргылдаага күжүн шенешкеш, Херел Мекпер-оолдуң өг-бүлөзи бирги черни алгаш, зыт тырттар машинага төлөптиг болганнар. Ийиги-үшкү чер-

лерге Сылдыс Салданчиктиң база Болат Серен-Хуурактың өг-бүлөлери тиилээш, «доозун сорар» болгаш хөнек-биле шаңнатканнар.

Херээжен улус аразыңга шоодай далган көдүреринге күжүн шенешкеш, Айлаңмаа Мекпер-оолга чедер кижичок болган. Ол 48 катап көдүргөш, телевизорну алды. Ийиги күштүг кадын Надя Чалзын-маа — өөр мөңгүн каасталгалар алыр аас-кежиктиг болган. Үшкү черни алган Чойгана Анукаевага 25 кг далган тывыскан.

Херээжен улус аразыңга бардамнаар мөөрейге бирги черни Валентина Бавыкай, ийигизин Анческа Тас-оол, үшкү черни Сайлык Серен алгаш, шай сервизи, шывыг база органайзер-биле шаңнатканнар. Эр улус аразыңга Селгел Анукаев, Саян Кыргыс, Амир Багай-оол тергийн бардамнааш, шаңналыңга майгын, удуур шоодай, электрелиг донгуу алганнар.

Меңги Сарыг-оол аът шалбааарыңа тергидээш, эзер-биле шаңнаткан. Дараазыңда тиилекчилер Сылдыс Оюн, Отук-Даш аът шывыгы биле чүген-чуларга чедингеннер.

Улустуң аас чогаалыңга база мөөрейлешкен. Узун тынышка Чойгана Анука-

ева, Евгения Чадамба, Юлия Куулар тергидээш. Дүрген чугаага Юлия Куулар, Дадарбан Ооржак, Юлия Сандакчып төлөптиг болганнар. Бо тиилекчилер тус-тузунда өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Кожамыкка Алина Дадар-оолга чедер кижичок болган. Ооң шаңналы — хеп чуур машина. Дадарбан Ооржак, Марита Ооржак 2–3-кү черни алгаш, өртектиг белектер-биле шаңнатканнар.

Сумунуң даңгыназы атка Алдынай Дүвен-Бады төлөптиг болган. Даңгынаың холунга алдын шакты кедискен. Дараазыңда чараш кыстар Айрана Биче-оол биле Айца Серээ акша шаңналдарын алганнар. Эң-не тывыңгы даңгына Аясмаа Сандакованы хеп чуур машина-биле шаңнаан. Чинчи Монгуш эң-не томаанныг даңгына болган, аңаа өртектиг белекти сөңнээн.

Улу чылын уткуп келген Баян-Кол сумузунуң улуг-биче чонун, Серээлериң төрөл бөлүү изиг аъш-чем-биле хүндүлөп, ойнадып-хөглөдип, онзагай белектер-биле шаңнап-мактап эрттирдилер. Дараазыңда чылдың Шагааның Кыргыстарның төрөл аймаанга дамчыдып берген.

/ Пётр НАЙЖАП.
Баян-Кол сумузу.

Тудугжуга мактал

Кара чаштан кады өскөн болгаш, билер-ле болгай мен, чаңгыс классчым «алдын» холдуг Алдынай Даржай хоозун макталдарга арай хөңнү чок кижичок. Ынчалза-даа угбайның чугаазыңда хөөредиг чер-ле чок, шынап-ла, ушкан кижичок сергеп безин четтикпээнде, бүдүн бажың бүрүн белен турар шак ыңдыг шалып-кежээ тудугжу чүве. Таваан белеткеп каан турган шала безерек бажың-балгатты шиферинге чедир чүглө 2–3 хонук салып турган таварылгалар-даа бар, хөй-ле улус ону бадыткаар болгай. Бо 40 арттың бедииңден хая көөр болза, та чеже оран-сава, бажың-балгатты ол тудуп кылган, сан-түңү берге-ле боор.

Бичии тургаш, ооң бажыңыңга баарымга, херим иштинге элдеп-эзин дериг-херекселдер турар. Ол дээрге ам бодаарымга, өг хараачазы ээр, ынааларын хөндүрер, ша-нак чазаар теректен дүрзүлөп кылган тускай хептер (формалар) турган-дыр.

Ынчангаш уткуг идик чылың салбас дижири дег, алыс черле салгал дамчаан уран север, тудугжу чаңгыс

классчымга каш одуругну бараалгаттым.

ЧАҢГЫСКЛАССЧЫ

Барын-чогун деңге көржүп,
Баштак-хөглүг хөөрежиң,
Кара чаштан кады өскөн,
Хайыралдыг
чаңгысклассчы!

Балды турса —
бажың белен,
Хирээ тутса —
уран север,
Балдыр сыкпас,
олут орбас,
Хүндүткелдиг
чаңгысклассчы!

Бүдүш-чаңы эрес-кежээ,
Бүгү биске үлегер боор.
Бүдөр-бүтпес
чугаа-даа чок,
Бүзүрелдиг
чаңгысклассчы!

Дөртөн харны
харым дээр бе,
Дөңгелчикти даам дээр бе?
Сезен чартың
харым дээр бе,
Чээргенни одум дээр бе?

Алдан харны ажыр чуртта,
Чеден харга чедир чуртта.
Сезенге-даа сести бербе,
Тозанга-даа торлуш диве!

Кадык күжүр быжыг чорза,
Каш-даа чылда
чуртта, классчы!
Чүрек күжүр соп-ла чорза,
Чүс-даа чылды
чуртта, классчы!

24.02.2024ч.

/ Буян ЕНДАН.

Номчукчуларыңар көвей болзун!

Удавас Херээженнер байырлалы Март 8 болгай, ынчангаш Мөрен сумузунуң ном саңының ажылдакчыларының дугайында бижикседим. Кымнарыл ол дээрге ном саңының эргелекчизи Долита Ликтановна Бичелдей биле библиотекарь Лилия Борисовна Анзай-дыр. Оларның кылып чоруур ажыл-ижин

езулуг чогаадыкчы, буянныг иш деп көөр мен. Сумунуң чону, ылаңгыя улуг назынныг хоочуннар, школачылар ном саңыңдан үзүлбес. Номга со-нуургалдыглар библиотекага баргаш, чүглө номнар бижидип алыр звес, телевизордан солун дамчыдылгалар көрүп, яңзы-бүрү өөредиглиг, чо-гаадыкчы хемчеглерге киржиң турар. Бичии уругларга аңгы

өрээлде дыка чараш чуруктарлыг номнар, сеткүүлдерни дерзэн, тускай ойнаар булуң безин бар.

Ном саңының ажылдакчылары номчукчуларын хаара тыртар дээш, амгы үениң-биле чаартылгалыг, чогаадыкчы ажылдап турарлар. Оларның эки ажылын үнөлөп турар бис. Номчукчуларыңар көвей-ле болзун!

Ажыл-сүзүү,
чедиишкиннер
Ам-даа улай нептерезин.
Чогаадыкчы үүлөңөр
Чогуп-бүдүп чоруур
болзун.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

Төлөттинмес өрелиг бис

Төрүттүңгөн хүнүңерде,
Төлдерни дыңнаңарам!
Төнчү чокка алгап-мактаар,
Төлөттинмес өрелиг бис.

Эргим төлдер
көстүп кээрзе,
Эмин эрттир эргелеткен.
Чүрээвистиң ханызыңдан
Чүнү мурнай мөгөөр бис.

Сеткиливис ханызыңдан
Четтиргеним илередиң.
Алдын хүннүг өртемчейге
Аас-кежик чаяадыңар.

Сезен арттың кырын харап,
Сезиг чокка чору силер.
Ам-даа улай көвей чылдар
Амыдырап-чурттаңар-ла.

Өөрүшкүнү биске шаңнап,
Өпей ырын ырлаан силер.

Холга чайгап,
чассытпышаан,
Хондур дыштыг
турбаан силер.

Өшпес оттар бисти
шонган,
Өртээ турбас өөрүшкүвүс!
Өпей ырың аялгасы
Өлчейивис кыйгырганзың!

Ада-ием ТР-ниң алдарлыг
ажылдакчызы Орлан-оол
Кежегелиг оглу база РФ-тиң
хүндүлүг башкызы, Маадыр
ие Чылбак Чойган-оол уруу
Монгушка тураскааттым.

/ Орляна МОНГУШ,
ада-иезиниң 10 дугаар
хеймер уруу.

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188
Реклама

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
317171900013031

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ
ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ
ДИАГНОСТИКА АКБ
ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

Реклама 12+

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-0096

ТМГ
ТЫВАМЕДИАГРУПП

МЕДИАХОЛДИНГ «ТЫВАМЕДИАГРУПП»
ПРИГОТОВИЛ ДЛЯ СВОИХ ПОДПИСЧИКОВ
ПОДАРКИ К ШАГАА-2024!
ОФОРМЛЯЙТЕ ПОДПИСКУ **ШЫН**
С 1 ФЕВРАЛЯ ПО 30 МАРТА 2024 ГОДА
НА ПЕЧАТНОЕ ИЗДАНИЕ - «ШЫН»
И ПОЛУЧИТЕ В ПОДАРОК СКИДКИ НА МУЗЫКАЛЬНОЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ
В ТЕЛЕПЕРЕДАЧЕ «ОТ ВСЕЙ ДУШИ» 50%,
НА ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ 50%,
БЕСПЛАТНУЮ РАСПЕЧАТКУ 20 ШТ.
ФОТОГРАФИЙ ФОРМАТОМ ДО А4.

Акция действует с 1 февраля по 30 марта 2024 года
Подробности акции уточняйте по адресу:
г.Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
8-923-267-07-49
ГАОУ РТ «ИД «Тыва-медиагрупп» ОГРН 1191719000395 12+

Утерянные документы: аттестат о полном среднем образовании, выданный МБОУ Уюкской СОШ им. В. Яна Пий-Хемского кожууна РТ в 2002 года, диплом о среднем професси-

ональном образовании, выданный ПУ № 10 г. Кызыла в 2010 года, трудовую книжку на имя ДЕСПИЖЕК АЛЬБИНЫ АЛЕКСАНДРОВНЫ, считать недействительным.

| АКЦИЯ |

Өңнүктөр! Силерге эки медээлиг келдивис!

«Тыва бадылап тур» деп хөлчок улуг шаңнал фондулуг болгаш автомобиль ойнадып ап болур шинектиг акцияны «Тываның буянын чүректери» шимчээшкини чарлаан! Ону чурттуң амыдыралында эң кол болуушкунга – бо чылдың март 15, 16 болгаш 17 хуннеринде болуп эртер Россияның Президентизиниң соңгулдарына тураскааткан.

Аңаа киржирде, эргежок чугула чүүл чүл дизе, соңгулда хуннеринде бодунуң соңгулда участогунга чедип келгеш, төлөптүг деп санааныңар кордакчы дээш бадылап каар силер. Оон соонда бодуңарны участок соңгулда комиссиязының иштинге чурукка тырттыргаш, өг-бүлөзи, эш-өөрү-биле кады-даа болза, ажырбас, «ВКонтакте» социал четкиде бодунуң хууда арынынга чурукту үндүрүп каар.

Кончуг чугула чүүл ол! Чуруктуң адаанга #ТываГолосуует база #ВсеиСемьей деп албан сагылгалыг ийи хэштегти салырын утпаңар! Ылап-ла силер чаа LADA Granta автомобильди болгаш өске-даа тулган шаңналдарны ойнадып ап болуруңар чадавас!!

Акцияның база аңаа киржилгениң дугайында тодаргайлаашкынны аңгы кошкан файлдан билип ап болур. Ылап-ла таныжыңар. https://vk.com/wall-201111625_30389

БОЛЕЕ
100 ПРИЗОВ

LADA GRANTA
ГЛАВНЫЙ ПРИЗ

Россияның бирги чери дээш

Орёл хоорайга февраль 28–29 хүннеринде дыңнаары кошкак оолдар аразына Россияның бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазы болган. Тренерлер Артыш Доржу биле Аржаан Ооржактын удуртулгазы-биле бистиң мөгелеривис чедишкенин киришкен, чанып келгеннер. Маргылдааның түңнелинде 45 килге Начын Кара-Сал, 51 килге Эртине Доржу бирги чери чаалап, чемпионнар болганнар. Мөңгүн болгаш хүлер медальдарга Белек Маркс биле Айдаш Донгак тергидизен.

Март 1–4 хүннеринде Соңгу Осетияның төвү Владикавказ хоорайга 15 харга чедир оолдар аразына Россияның бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазына Тывадан 23 элээди оолдар киришкен. Бо удаада бистиң мөгелеривистен чүгле 52 килге Максим Монгуш, 62 килге Чамыян Кара-Сал олар 3-кү чер дээш хүрешкеннер.

Дзюдога маргылдаалар

Эрткен неделяда Иркутск база Черногогорск хоорайларга элээди оолдар, уруглар аразына бүгү Россия чергелиг дзюдо маргылдааларына бистиң мөгелеривис чедишкенин киришкеннер. Аңаа 50 килдиг оолдар аразына Чадаананың ЦСКА-Тыва спорт школазындан Чылгычы Ондар 3-кү чери ап, хүлер медальга төлөптүг болган. Уруглар аразына 40 килге Мөңги Донгак, 57 килге Аселжя Сат 2-ги чери чаалап ап, мөңгүн медальдар-биле шаңнатканнар.

Кызылдың "Олимп" спорт школазының мөгези Айслан Донгак 73 килден өрү мөгелер аразына тиилеп, алдын медаль-биле шаңнаткан. Маргылдааның түңнелинде команда талазы-биле маргылдаага Иркутск командазы 1-ги чери, бистиң тыва мөгелериниң командазы 2-ги чери, Бурятияның командазы 3-кү шаңналдыг чери алганнар.

Черногогорск хоорайга болган бичии оолдар аразына маргылдаага тыва мөгелер Темирлан Куулар биле Мөңгүнай Монгуш 3-кү шаңналдыг черлерни ап, хүлер медальдарга төлөптүг болганнар. Келир үеде Азия, Европа, Делегей, Олимпий оюннарына тулган тиелекчилер, чемпионнар үнеринге бүзүрел бар.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

| КАДЫКШЫЛ |

Иениң кадыкшылындан хамааржыр

Март 4-тен 10-га чедир ажы-төлдүн кадыкшылынга харысалгалыг болуру чугула дээрзин ада-иелерге чедимчелиг дыңнадыры-биле Россияда Иениң болгаш чаш төлдүн кадыкшылының неделязын чарлаан.

РФ-тиң Президентизи Владимир Путин 2024 чылды Өг-бүлениң чылы, а Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг Кадыкшыл чылы кылдыр чарлаанын билир бис.

Ынчангаш бо чылын өг-бүлениң үнелиг чүүлдерин сайзырадырыңче, ында кежигүн бүрүзүнүн кадыкшылын быжыглаарыңче, оларны деткир хемчеглерни күштелдиреринче онза кичээнгеини угландырып турар.

Өг-бүлениң кол-ла хүлээлгези — ажы-төлдүн төрүттүнери, төрөл аймакты уламчылаары, өг-бүледе кежигүн бүрүзүнүн кадыкшылын кадагалаары. Ынчангаш иени болгаш чашты камгалаары кандыг-даа чурттуң кадык камгалалында эң-не чугула угланышкын. Наркотиктиг бүдүмелдер ажыглаары, арага ижери, таакпылаары генетиканы үрөп каапканындан келир үеде төрүттүнер уругнуң кадыкшылынга кончуг багай салдарлыг болурун ада-иелерге сагындыраары чугула.

Ынчангаш Тываның Хей-ниитиниң кадыкшылга төвүнүн гинеколог эмчилери ие болгаш чаш уругнуң кадыкшылын камгалап алыры-биле дараазында чугула дүрүмнерни сагыырын саналдап турар.

Кандыг-даа аарыгны эге чадазында тодараткаш, үе-шаанда эмнээри-биле чылдың-на эмчи шинчилгезин болгаш диспансеризацияны эртип алыры чугула. Херээжен кижини дүвүредир чүүл чок-даа болза, чылда эвээш дизе 1 катап азы чартык чыл болгаш-ла гинеколог эмчиже кирип алыр болза эки. Кажан саатталы берген үезинде, 12 дугаар неделязынга чедир, эмчи үчүдунга үе-шаанда туруп алгаш, уруг төрүттүгүже чедир эмчи хайгааралыг турары чугула.

Кадык амыдырал дээрге аарыгларны болдурбазыңче болгаш кадыкшылды быжыглаарыңче угланган хемчеглерни сагыры болур. Ынаар доктаамал шимченири, спорт-биле өңүктежири, шын чөмненилге болгаш шынарлыг уйгу кирип турар. Кижиниң чашкы үезинде кадыкшылды быжыглаар чаңчылдарны сагырың быжыглап каар болза, улгады бээрге база кадагалаттынып артар. Ооң уламындан чүрек-дамыр, өкпе, чигир дээн ышкаш нептерөңгей аарыгларның типтыр хире байдалдары эвээжээр.

Салгал дамчыыр берге аарыглар бар бе дээрзин тодарадыр "неоноталдыг скрининг" дээр ээжээндан алыр хан анализин чаа төрүттүнген чаш уруг бүрүзүңе чорудуп турар. Ол берге аарыгларны чаш турда-ла тодарадырының эң-не белен аргазы болур.

Херээжен кижиниң организмиден чигинчиг чүүлдер аңгыланым үнүп эгелээр болза, ону кичээнге чок эрттирбейн, эскерип кааш-ла, организмге каража чедирбейн, эмчиге чедип, хынаткаш, эмнедири чугула. Эр, херээжен чорук кылырда, тускай херекселдин дузазы-биле камгаланыры — хей-ле аарыгларны болдурбазының аргазы. Гепатит В, кижиниң папилома вирусу дээн ышкаш эр, херээжен чорук таварыштыр дамчыыр аарыгларга удур тарылганы ап, бодун камгалап болур.

Бир эвес аарыг берген болза, интернеттен азы эштеринден дыңнап алган эмнээшкени бодунга шөнеп, боду эмнээшкени кылыры хоруглуг. Хууда арыг-силигге ажыглаар херекселдер садып алырда, кончуг кичээнгеилг болуру чугула. "Для интимной гигиены" деп бижиктиг гель кадыкшылга шыңгы хораны чедирип, аллергия ты-вылдырып, бойдустан бүткен бүдүжүн үрөп каатып болур.

Ажы-төлдү бичиизинден тура эр, кыс чуртталганың культуразыңа болгаш аарыглардан камгаланыр аргаларын өөредири чугула. Кыдындан дыңнап, билип алганы медээлери чедимче чок азы меге болуру айыылдыг.

Ада-иелерни болгаш бичии уругларны улаанут, краснуха, дифтерия, столбняк, полиомиелит дээш оон-даа өске халдавырлыг аарыгларга удур тарыдары ук аарыглардан баш удур камгаланырының бүзүрелдиг аргазы.

Чаш уругнуң кадыкшылының байдалы хей кезинде авазының кадыындан болгаш чаагай чоруундан улуг хамааржыр. Ынчангаш херээжен кижини чаш төлдү планнап тургаш, саатталы бергеш, чигепкеш, база ооң соонда-даа бодунуң кадыкшылыңче улуг кичээнгеини салып, хумагалыг болур болза эки.

Тываның херээжен чону боттарыңа болгаш кадыкшылыңа кичээнгеилг болуп, кадык амыдыралды сагып, шын дыштанып, чөмненип турарыңарны кыйгырдым. Ада-ие кадык болур болза, ажы-төл база кадык болур.

/ Светлана НАВАЖАП,
Республиканың хей-ниитиниң кадыкшыл төвүнүн гинеколог эмчизи.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тыва медиатрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А. К. Ооржак, А. Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадыглары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2657 кезек

2024 ЧЫЛДА
"ШЫН" СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛGAZY:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10